

Віталій РУДАН

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто основні теоретичні підходи до визначення поняття “ліквідність банку”, проведено аналіз термінологічних визначень ліквідності банківської системи, запропоновано класифікацію сценаріїв розвитку подій у суспільно-економічному житті країни та визначено їхній вплив на ліквідність банку. Сформульовано визначення терміна “ліквідність центрального банку” та удосконалено визначення “ліквідність банківської системи”.

Ключові слова: банк, банківська система, ліквідність, центральний банк, зобов’язання, активи, пасиви.

Однією із ключових умов ефективного функціонування кредитної системи будь-якої країни є забезпечення належного рівня її надійності та фінансової стійкості, базовою основою якої виступає насамперед дотримання відповідних параметрів ліквідності як окремої банківської установи, так і банківської системи загалом. Наявність достатнього рівня ліквідності банківської системи є запорукою нормального функціонування економіки країни і, як наслідок, високого рівня довіри з боку населення. Тому актуальним є питання підвищення ефективності *практичних* підходів до управління ліквідністю банківської системи, що потребує теоретичного обґрунтування сутності понять “ліквідність банку” та “ліквідність банківської системи”.

Вирішенню цієї проблеми *присвятили свої дослідження і публікації* такі провідні вітчизняні і зарубіжні науковці та практики, як О. В. Дзюблюк, Т. Е. Крішталь, О. І. Лаврушин, І. В. Ларіонова, Л. І. Лозовський, В. І. Міщенко, С. В. Мочерний, Д. М. Олійник, Г. С. Панова, Б. А. Райзберг, Е. С. Стародубцева, Л. М. Рябініна, А. В. Сомик та ін. Водночас *невирішеними частинами проблеми* є те, що зазначені вище економісти розглядають поняття “ліквідності банківської системи” як ліквідність системи комерційних банків, відкидаючи поняття “ліквідності центрального банку”, який займає перший рівень банківської системи, що не дає змоги повністю висвітлити суть цього поняття. Крім цього, розглядаючи ліквідність комерційного банку, більшість науковців у трактуванні ліквідності банку як його здатності своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов’язання не приділяють достатньо уваги строковості зобов’язань та виду депозитних вкладів, що унеможливорює повноту визначення поняття “ліквідність комерційного банку”.

З огляду на це *основними цілями* статті є теоретичне обґрунтування сутності поняття “ліквідність банківської системи” як системи двох рівнів та розмежування його із поняттям “ліквідності комерційного банку”, що є складовою цієї системи.

Так, термін “ліквідність” має широкий спектр застосування і використовується в різних сферах економіки, пов’язується з різними об’єктами, цей термін використовується як самостійна економічна категорія у сполученнях з іншими поняттями, що стосуються конкретних об’єктів (товар, цінний папір) і суб’єктів національної економіки

(банк, підприємство, ринок), а також для визначення характерних рис діяльності економічних суб'єктів (баланс банку, баланс підприємства тощо).

Термін "ліквідність" (від лат. liquidus – рідкий, текучий) у буквальному розумінні слова характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у грошові кошти [1, 6].

Що ж стосується безпосередньо визначення поняття "ліквідність банківської системи", то, на наш погляд, необхідно визначити структуру ліквідності банківської системи, враховуючи її дворівневий характер (рис. 1).

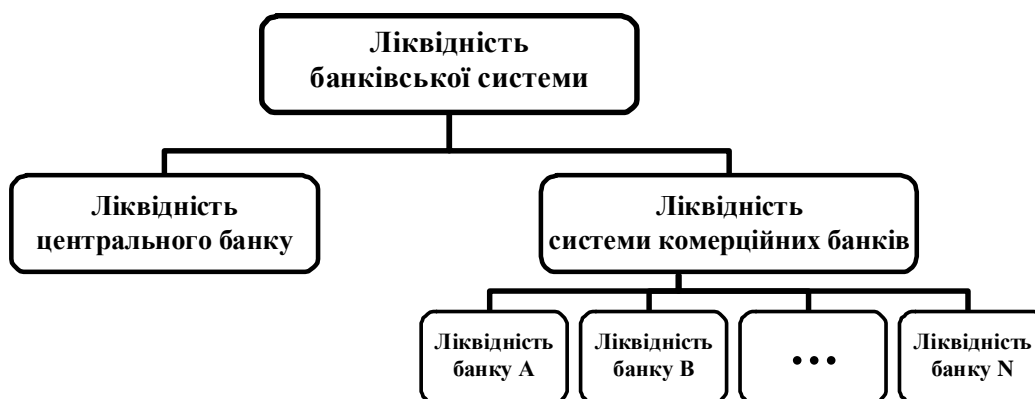

Рис. 1. Структура ліквідності банківської системи*

* Складено автором

Проведений аналіз дефініцій "ліквідність банку", наведених у літературних джерелах та у вітчизняному законодавстві, показує, що немає єдиного і однозначного їхнього визначення. Це зумовлено різноманітністю підходів у дослідженні цих категорій та складністю явища банківської ліквідності. Так, при розгляді питання щодо сутності поняття "ліквідність банку" як складової банківської системи, на нашу думку, потрібно виокремити такі основні підходи:

1) **підхід "виконання зобов'язань"** – вказує на здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання;

2) **підхід "співвідношення активів та пасивів"** – розглядає ліквідність банківської установи як співвідношення активів та пасивів або зобов'язань та засобів, за допомогою яких можна їх виконати;

3) **підхід "перетворення активів"** – тлумачить "ліквідність банку" як процес, можливість або ступінь легкості перетворення активу на засоби, за допомогою яких можна буде виконати зобов'язання [2, 218].

Підходу "виконання зобов'язань" до розуміння ліквідності дотримуються автори Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, згідно з якою ліквідність банку трактується як "здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати)" [3]. Цього ж підходу дотримуються й інші автори. Так, зокрема колектив авторів "Фінансово-кредитного словника" визначає ліквідність банку як його здатність забезпечувати своєчасне виконання своїх зобов'язань [4]. С. В. Мочерний вважає,

що "ліквідність банку – здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх зобов'язань; можливість перетворення статей активу на гроші для оплати зобов'язань з пасиву" [5, 188]. В. І. Міщенко вказує, що "ліквідність банку – здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання" [6, 10]. Т. Е. Крішталь визначає "ліквідність банку" як його здатність виконувати боргові, збалансовані та потенційні кредитні зобов'язання, для цього необхідні не тільки оптимальна структура, обсяги і висока якість його пасивів і активів, але й можливість оперативного залучати кошти із зовнішніх джерел за розумною ціною. Ця здатність реалізується в часі тільки тоді, коли ліквідні активи трансформуються в грошову форму [7]. Російський вчений О. І. Лаврушин ліквідність банку визначає як спроможність своєчасно і без втрат виконувати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами [8, 140]. Інший російський науковець-економіст І. В. Ларіонова трактує "ліквідність банку" як його здатність залучати готівкові кошти на фінансовому і грошовому ринках або в центральному банку за розумною ціною для забезпечення своєчасності платежів за своїми зобов'язаннями і задоволення потреб клієнтів у позикових коштах [9, 15].

Відповідно до другого підходу досліджуваний термін розглядається як співвідношення активів та пасивів або зобов'язань та засобів, за допомогою яких можна їх виконати. Так, Б. А. Райзберг, Л. І. Лозовський, Е. С. Стародубцева визначають "ліквідність" як співвідношення між активами й пасивами балансу банку за певними строками [10, 134].

У рамках підходу "перетворення активів" щодо визначення поняття ліквідності банку ця дефініція розглядається як процес, можливість або ступінь легкості перетворення активу на засоби, за допомогою яких можна буде виконати зобов'язання. Зокрема, цього підходу дотримується російська вчена Г. С. Панова, яка визначає ліквідність банку як "стан, який характеризує здатність банку перетворювати різні групи активів безпосередньо у платіжні засоби з метою повного і своєчасного виконання зобов'язань по пасиву" [11]. Втім, розуміння ліквідності як процесу перетворення активів на засоби, якими можна виконати зобов'язання, є не зовсім доцільним, оскільки процес перетворення активів банку є керованим, а відтак в такому визначенні мова йде безпосередньо про управління, а ліквідність, навпаки, переважна більшість авторів розглядає як об'єкт управління.

Проведений аналіз термінологічних визначень ліквідності банку, дає підстави стверджувати, що кожне з вищенаведених трактувань характеризує окремі аспекти ліквідності банку, однак переважна більшість вчених-економістів схиляється до думки, що "ліквідність банку" – це його здатність своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання. З практичної точки зору, на наш погляд, найбільш повно визначає ліквідність банку Д. М. Олійник, який вважає, що: "Ліквідність банку – це здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе балансові та позабалансові зобов'язання та своєчасно і в повному обсязі забезпечити можливі потреби платоспроможних клієнтів в кредитних коштах, за умови збереження постійної позитивної маржі між середньою вартістю наданих та залучених коштів, з урахуванням затрат, пов'язаних з кредитним ризиком, та затрат, пов'язаних з обов'язковим резервуванням" [12].

З метою всебічного обґрунтування поняття "ліквідність банку", на нашу думку, виникає необхідність пояснення словосполучення "здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання", враховуючи фактори впливу на ліквідність банку та сценарії розгортання подій як безпосередньо в самому банку,

так і в країні взагалі. Крім цього, потребує детального аналізу трактування ліквідності банку, як його здатності на першу вимогу вкладників і надійних позичальників забезпечувати виконання своїх зобов'язань готівкою в будь-який момент часу [13, 55] з урахуванням позицій економічної природи банку.

На здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, тобто на його ліквідність впливає ціла низка факторів, серед яких переважна більшість вчених-економістів виокремлюють внутрішні та зовнішні, роблячи акцент на економічних та організаційних моментах. Так, до внутрішніх факторів впливу на ліквідність банку належать: величина капіталу; якість активів і пасивів; збалансування активів за сумами і строками; навички менеджерів; склад клієнтів; відпрацьованість процедур та планування інструментарію тощо. До зовнішніх факторів впливу належать – економічна ситуація в країні; розвиток і доступ до ринків ресурсів; розвиток міжнародних фінансових ринків [14, 261].

Зважаючи на практику діяльності банку та аналізуючи тенденції розгортання світової фінансово-економічної кризи, можна стверджувати, що опорою фінансової стійкості та оптимального рівня ліквідності банку є довіра до банку з боку населення та суб'єктів бізнесу, а також репутація банку. Тому доцільно виокремити ще й такі фактори впливу на ліквідність банку, як психологічний, що характеризується ступенем довіри до банку, а також інформаційний, що виражається через поширення недостовірної та перебільшеної інформації про діяльність банку у засобах масової інформації. Ці фактори є взаємодоповнючими і в умовах нестабільної ситуації в суспільстві мають вирішальний вплив на ліквідність банку, а зокрема на своєчасність і повноту виконання зобов'язань банком.

З огляду на економічну природу банку, як фінансового посередника, що залучає тимчасово вільні кошти суб'єктів економіки і перерозподіляє їх між тими економічними агентами, які потребують додаткових коштів для підтримання свого функціонування, отримуючи за це певну економічну вигоду, банківські установи де-факто не можуть виплатити всі кошти вкладників на першу їхню вимогу, оскільки більша частина коштів вкладників перерозподілена між позичальниками. Тому банки зобов'язані (мають бути спроможні) виплачувати на першу вимогу вкладників тільки ті кошти, які залучені на депозити "до запитання", що ж стосується строкових депозитів, то банки зобов'язані виплатити кошти вкладників відповідно до строків, зазначених у договорі. Враховуючи певні економіко-соціальні причини (економічну кризу, криза банківської системи, різке підвищення цін, стихійне лихо, війну), банки можуть виплачувати кошти вкладникам на першу їхню вимогу, використовуючи кошти на коррахунках у центральному банку та кошти банківських резервів. При цьому враховується величина коррахунків та резервів, що залежить від ефективності управління банківською ліквідністю на макро- і мікроекономічному рівнях.

Щодо виконання зобов'язань банком готівкою і в будь-який момент часу, то варто звернути увагу на те, що активи банківської системи складаються не лише з готівки, тобто з високоліквідних активів (коррахунків, депозитів у центральному банку), а й з ліквідних активів (кредитів, недержавних цінних паперів та інших платежів на користь банку від його фінансово стабільних контрагентів за строком виконання від одного до трьох місяців), активів довгострокової ліквідності (довгострокові кредити, лізингові платежі, цінні папери, придбані на інвестиційні цілі тощо), а отже, банки відповідають за своїми зобов'язаннями і в безготівковій формі. Банки використовують готівку переважно лише для операцій з фізичними особами, при проведенні банківських

операцій та наданні банківських послуг (кредити, депозити) юридичним особам, використовуються безготівкові форми грошей.

Вагомий вплив на ліквідність банку мають також і сценарії розгортання подій як у країні взагалі, так і в банку зокрема, які залежно від організаційної структури банку, як правило, розробляють такі підрозділи, як Комітет управління активами і пасивами банку, відділ управління ліквідністю або аналітичний відділ. На наш погляд, найбільш оптимальним є поділ таких сценаріїв на три види:

1) *сценарій "А" – сприятливі умови для банку*, що характеризується сталим розвитком економіки, та країни, а саме: приростом ВВП на 1–3%; високою довірою з боку населення та суб'єктів вітчизняного і зарубіжного бізнесу до банку (банківської системи), зростанням попиту на кредити, сталим розвитком промисловості, що приводить до розширення діяльності банків, зростання мережі філій, приросту депозитів тощо. Тобто цей сценарій відображає нормальні умови функціонування суспільно-економічного життя країни, що позитивно впливає на ліквідність і фінансову стійкість комерційних банків;

2) *сценарій "Б" – криза банку*, що характеризується прорахунками менеджменту банку в управлінні банком загалом та ліквідністю банку зокрема, внаслідок чого знижується репутація банку, що зумовлює відтік депозитів населення, відмову від обслуговування в банку крупних корпоративних клієнтів, швидким зниженням можливостей залучення коштів на міжбанківському ринку, виходом інвесторів тощо. Події цього сценарію залежать тільки від ефективності менеджменту банку.

3) *сценарій "С" – загальноекономічна криза*, що характеризується девальвацією національної валюти; зростанням ставок рефінансування; падінням приросту ВВП; відтоком депозитів внаслідок зростання паніки серед населення (психологічний фактор) та поширення у ЗМІ перебільшеної або недостовірної інформації про діяльність того чи іншого банку і банківської системи взагалі (інформаційний фактор); відтоком коштів з міжбанківського кредитного ринку внаслідок падіння довіри банків один до одного, банкрутства підприємств тощо. Події цього сценарію не залежать від ефективності менеджменту банку, однак призводять до значного зниження його ліквідності, а в окремих випадках і до банкрутства, що впливає на своєчасність і повноту виконання банком своїх зобов'язань, а тим більше на здатність банку виплачувати кошти вкладникам на першу їхню вимогу в будь-який момент часу.

Отже, з огляду на аналіз підходів до визначення ліквідності банку, можливих сценаріїв розгортання подій та структури ліквідних активів сформулюємо визначення поняття "ліквідність банку". На нашу думку, *ліквідність банку – це здатність банку, за нормальних умов функціонування економіки країни, своєчасно, відповідно до строків зобов'язань і в повному обсязі виконувати взяті на себе балансові та позабалансові зобов'язання та спроможність забезпечити можливі потреби платоспроможних клієнтів у кредитних коштах, за умови збереження прибутковості проведених операцій.*

Зазначені вище фактори і сценарії мають також значний вплив і на ліквідність банківської системи, теоретичні дослідження поняття якої, на відміну від ліквідності банку, маловідомі. Так, автори "Російської банківської енциклопедії" визначають ліквідність банківської системи у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні ліквідність банківської системи визначається як сума розрахункових і квазірозрахункових коштів, сконцентрованих у банківській системі [15, 228]. У широкому розумінні ліквідність банківської системи визначається як форма організації розрахунково-

платіжного обороту через банківську систему відповідно до потреб фінансового капіталу [15, 228]. Л. М. Рябініна визначає ліквідність банківської системи як її здатність (так само, як і кожного окремого банку цієї системи) на першу вимогу вкладників і надійних позичальників забезпечувати виконання своїх зобов'язань готівкою в будь-який момент часу у валюті створеної банками системи зобов'язань [13,]. В. І. Міщенко та А. В. Сомик трактують поняття "ліквідність банківської системи" як спроможність забезпечити своєчасне виконання всіх зобов'язань перед вкладниками, кредиторами та акціонерами банківських установ, можливість залучати в повному обсязі вільні кошти юридичних і фізичних осіб, надавати кредити й інвестувати розвиток економіки країни [6, 10]. Російська вчена-економіст І. В. Ларіонова під ліквідністю банківської системи країни розуміє її здатність забезпечувати своєчасне і безперешкодне переміщення грошових ресурсів у межах національної економіки [16].

Перелічені вище визначення, на наш погляд, не достатньо повно визначають сутність ліквідності банківської системи, оскільки: 1) ліквідність банківської системи – це, перш за все, спроможність банків відповідати за своїми зобов'язаннями, використовуючи ліквідні кошти, а не форма організації розрахунково-платіжного обігу; 2) пояснюючи суть ліквідності банківської системи, економісти у зазначених визначеннях не враховують ліквідність центрального банку як першого рівня банківської системи.

У структурі ліквідності банківської системи ліквідність центрального банку має велике значення, адже достатній рівень його ліквідності дає змогу підтримувати на належному рівні ліквідність окремих комерційних банків, що є запорукою стабільності цілої банківської системи.

В економічній літературі немає визначення ліквідності центрального банку, тому візьмемо за основу визначення ризику ліквідності авторів Річного звіту Національного банку України.

Так, ризик ліквідності центрального банку – це ризик відсутності доступних для використання коштів для виконання поточних зобов'язань.

Управління ризиком ліквідності центрального банку відбувається у двох аспектах: управлінні міжнародною ліквідністю (золотовалютними резервами) та управлінні внутрішньою ліквідністю.

Управління ризиком ліквідності, яке характерне операціям з управління коштами міжнародних резервів (значною мірою через мінливість обсягів операцій інтервенцій на внутрішньому валютному ринку), передбачає чотири рівні підтримки ліквідності:

- утримання певних обсягів коштів міжнародних резервів у грошовій формі на кореспондентських рахунках ностро (відповідно до визначених нормативними документами Національного банку мінімально необхідних і максимально допустимих щоденних залишків на кореспондентських рахунках ностро Національного банку в іноземній валюті);
- наявність у складі міжнародних резервів високоліквідних цінних паперів (за основними валютами) з дотриманням допустимих їхніх часток у межах визначених нормативними документами Національного банку;
- організація рівномірного в часі повернення коштів розміщених на строкових депозитах і в цінних паперах у разі їхнього утримання до погашення;
- можливість проведення конверсійних операцій за потреби використання наявної ліквідності коштів в одній валюті для оперативної компенсації недостатнього рівня ліквідності коштів в іншій валюті [17, 168].

Управління ризиком внутрішньої ліквідності центрального банку ґрунтується на забезпеченні оптимальної структури та строковості цінних паперів України, коштів банків і коштів державних та інших установ.

Провівши науковий аналіз визначень ліквідності банку, ліквідності банківської системи та ризику ліквідності центрального банку, сформулюємо визначення терміна "ліквідність центрального банку". Отже, *ліквідність центрального банку – це здатність центрального банку за нормальних умов функціонування економіки своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання перед міжнародними валютно-фінансовими організаціями, урядом та комерційними банками, а також спроможність оперативного виконувати функції центрального банку із забезпечення стабільності національної валюти та підтримки ліквідності комерційних банків.*

Ліквідність центрального банку, на наш погляд, виражається достатністю та ліквідністю золотовалютних резервів, оптимальний обсяг яких повинен розраховуватися за такою формулою:

Золотовалютні резерви = обсяг державного боргу + середньоденний обсяг інтервенцій на валютний ринок + середньоденний обсяг коррахунків комерційних банків + обсяг золотовалютних резервів, що необхідно для підтримки курсової стабільності та ліквідності комерційних банків у випадку виникнення непередбачуваних подій (валютна криза, криза ліквідності). (1)

Розглядаючи ліквідність центрального банку, доцільним є виокремлення факторів негативного впливу на його ліквідність та прийняття рішень щодо управління нею. Так, на наш погляд, найбільш суттєвими факторами негативного впливу на ліквідність центрального банку є низький рівень його незалежності від влади, що часто приводить до необґрунтованого використання золотовалютних резервів при проведенні валютних інтервенцій та надання кредитів рефінансування, а також поширення перебільшеної та недостовірної інформації у ЗМІ, що дискредитує діяльність центрального банку й сприяє зниженню довіри населення, суб'єктів вітчизняного і зарубіжного бізнесу до монетарної влади.

Отже, розглянувши основні підходи до визначення ліквідності комерційного банку, проаналізувавши погляди вчених-економістів на сутність ліквідності банківської системи, сформулюємо власне визначення терміна "ліквідність банківської системи".

Так, на нашу думку, під *ліквідністю банківської системи* потрібно розуміти здатність банківської системи (центрального банку і комерційних банків) за нормальних умов функціонування економіки, своєчасно (відповідно до строковості зобов'язань) і в повному обсязі виконувати всі взяті на себе зобов'язання перед міжнародними валютно-фінансовими організаціями, урядом, вкладниками, кредиторами та акціонерами банківських установ, а також спроможність залучати вільні кошти фізичних і юридичних осіб на зовнішніх та внутрішніх фінансових ринках з метою задоволення платоспроможного попиту суб'єктів економіки як в готівковій, так і безготівковій грошових формах.

Отже, теоретичне обґрунтування сутності поняття "ліквідність банківської системи" дає змогу визначити основу для формування підходів до управління банківською ліквідністю. Така основа, на наш погляд, має ґрунтуватися на детальному, постійному і всебічному аналізі негативних факторів впливу на ліквідність банківської системи, зокрема, акцентуючи увагу на таких факторах, як психологічний, інформаційний та рівень незалежності центрального банку; визначенні та характеристиці сценаріїв розгортання подій у суспільно-економічному житті країни та комерційних банках; ефективності управління золотовалютними резервами; створенні спеціальних готівкових резервів

комерційними банками та запровадженні надання кредитів рефінансування у готівковій формі з метою зменшення паніки населення в період кризових явищ в економіці тощо.

Література

1. Ковальчук Т. Т., Коваль М. М. *Ліквідність комерційних банків: Навч. посіб.* – К.: Знання, КОО, 1996. – 120 с.
2. Малахова О. Л., Рудан В. Я. *Теоретичні засади банківської ліквідності та фактори, що її визначають // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: Наук. зб. / За ред. І. Г. Ткачук.* – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2010. – Вип. 6. – Т. 1. – С. 217–223.
3. *Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Національного банку України № 368 від 28.08.2001 зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. *Финансово-кредитный словарь: В 3 т. Т. 2: Финансы и статистика.* – 1986. – С. 512.
5. *Економічна енциклопедія: У 3 т. Т. 2 / За заг. ред. С. В. Мочерного.* – К.: Видав. центр “Академія”, 2001. – 848 с.
6. *Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляд: Наук.-аналіт. матеріали. Вип. 11 / В. С. Стельмах, В. І. Міщенко та ін.* – К.: Національний банк України, Центр наукових досліджень. 2008. – 286 с.
7. *Кришталь Т. Е. Методика аналізу ліквідності комерційного банку: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / Т. Е. Кришталь.* – К., 2003. – 17 с.
8. *Банковское дело / О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова, Н. И. Валенцева и др.; Под ред. О. И. Лаврушина.* – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2005. – 768 с.
9. *Ларионова И. В. Реорганизация коммерческих банков – М.: Финансы и статистика, 2000.* – 213 с.
10. *Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, У. Б. Стародубцева.* – 3-е изд., испр. – М.: ИНФРА – М, 2000. – 478 с.
11. *Панова Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка.* – М.: Финансы и статистика, 1997. – С. 36.
12. *Олійник Д. М. Ліквідність комерційного банку: управління та регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 “Фінанси грошовий обіг і кредит”.* – К., 2002. – 20 с.
13. *Рябініна Л. М. Ліквідність банківської системи та роль НБУ в її підтримці / Банківська справа.* – № 4. – 2010. – С. 51–59.
14. *Довгань Ж. М. Фінансовий менеджмент у банку: Навч. посіб.* – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 306 с.
15. *Российская банковская энциклопедия / Редкол.: О. И. Лаврушин и др.* – М.: Энциклопедическая Теоретическая Ассоциация, 1995. – 552 с.
16. *Ларионова И. В. Стабильность банковской системы в условиях переходной экономики: Дис. д-ра. екон. наук.* – М., 2001.
17. *Річний звіт Національного банку України за 2009 рік [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

Редакція отримала матеріал 24 лютого 2011 р.